

Abay Kunanbayevın “qapa cöz” əsərinin janr xüsusiyyətləri, problematikasi və bədii dili

Salidə Şərifova

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: sharifovasalida@rambler.ru

<https://orcid.org/0000-0001-8788-6366>

Annotasiya. Şair, yazıçı, bəstəkar, ictimai xadim Abay Kunanbayev maariflənmiş liberal islam əsasında rus və Avropa mədəniyyətini təbliğ etmişdir. Onun yaradıcılığı millətinin ictimai-siyasi proseslərini özündə əks etdirir.

Qazax maarifçisi Abay Kunanbayevın nəsrindən bəhs edərkən, onun qazaxca “Qapa cöz” adlanan əsərinin adının dilimizə çevrilməsi məqamı mübahisələr doğurur. Ədibin ömrünün sonlarında qələmə aldığı əsərin qazaxca “Qapa cöz” adlanmasına baxmayaraq, Azərbaycan ədəbiyyatında müxtəlif şəkildə təqdim edilməsini müşahidə edirik. Qeyd etməliyik ki, ədəbiyyatımızda qazaxca “Qapa cöz” adlanan əsər “Qara söz”, “Əqliyyə”, “Qəqliyyə”, “Böyük söz”, “İbratəmiz sözlər” və s. kimi təqdim edilməkdədir.

Əsərin quruluşu diqqəti xüsusi olaraq cəlb edir. 45 pritçadan ibarət əsər müasir dövr ədəbiyyatında rast gəldiyimiz hipertekstual əsərlərin quruluşunu yada salır. Əsərdəki pritçaları necə, hardan oxusaq da müəllifin yazdıqlarının anlaşılmasında problem yaratmır.

Açar sözlər: Qazax yazılı ədəbiyyatı, Abay Kunanbayev, “Qapa cöz” əsəri, nəsr, pritça, fəlsəfi traktat, janr, hipertekst (hipermətn)

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.006>

Məqaləyə istinad: Şərifova S. (2020). *Abay Kunanbayevın “Qapa cöz” əsərinin janr xüsusiyyətləri, problematikasi və bədii dili*. “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq”, № 2, səh. 68-73

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 22.09.2020; qəbul edilib – 30.09.2020

Genre features, problematics and artistic language of the work “The Book of Words” by Abay Kunanbayev

Salida Sharifova

Doctor of Philological sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: sharifovasalida@rambler.ru

<https://orcid.org/0000-0001-8788-6366>

Abstract. Poet, writer, composer and public figure Abay Kunanbayev promoted Russian and European culture based on enlightened liberal Islam. His creativity reflects the socio-political processes of his nation.

Talking about the work of Kazakh educator Abay Kunanbayev, it is controversial that the name of his work, which was called “The Book of Words” (“Black words”), is our language. Despite the fact that the work written by the writer at the end of his life is called “Black Words” in Kazakh, we find that in the Azerbaijani literature it is called under different names. It should be noted that the “Book of Words” (“Black Word”) is known under such names as “Kara soz” (“Black word”), “Aqliyya”, “Gakliya”, “Great word”, “Words of Edification” and so on.

The structure of the work draws particular attention. The 45-piece work is reminiscent of the hypertextual artifacts we find in modern literature. So, regardless of which part of the “Book of Words” you read, the artistic meaning and content do not lose their value.

Keywords: Kazakh written literature, Abay Kunanbayev, The Book of Words, prose, pritcha, philosophical treatise, genre, hypertext

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.006>

To cite this article: Sharifova S. (2020) *Genre features, problematics and artistic language of the work “The Book of Words” by Abay Kunanbayev.* “Comparative Literature Studies”, Issue II, pp. 68-73

Article history: received – 22.09.2020; accepted – 30.09.2020

Giriş / Introduction

Müasir Qazax yazılı ədəbiyyatının banisi, mədəni islahatçı kimi qəbul edilən Abay Kunanbayev (Kunanbay-ulu) şair, yazıçı, bəstəkar, ictimai xadimdir. Maariflənmiş liberal islam əsasında rus və Avropa mədəniyyətini təbliğ etmiş Abay Kunanbayevin bədii irsi 170 şeir, 3 poema, 45 nəsihəti özündə birləşdirən nəsr əsəri, 56 tərcümə əsəri və 20-yə yaxın musiqi bəstəsindən ibarətdir. Onun yaradıcılığı millətinin ictimai-siyasi proseslərini özündə əks etdirir.

Əsas hissə / Main Part

“*Қара сөз*” əsərinin janr xüsusiyyətləri.

Abay Kunanbayevin nəsrindən bəhs edərkən, ilk növbədə, onun qazaxca “Қара сөз” adlanan əsərinin adının dilimizə çevrilməsi məqamı diqqəti cəlb edir. Abay Kunanbayevin ömrünün son illərində nəsrə müraciət edərək qələmə almış olduğu 45 qısa pritchadan ibarət “Қара сөз” əsərinin Azərbaycan dilində müxtəlif adlarla təqdim edilməsi mübahisələr doğurur. İctimaiyyətə ilk dəfə 1918-ci ildə “Abay” jurnalının səhifələrində çətdirilmiş “Қара сөз” əsəri ədəbiyyatımızda “Qara söz” [2], “Əqliyyə” [1, s.167], “Qəqliyyə” [5, s.11], “Böyük söz”, “İbrətəməz sözlər” və s kimi təqdim edilməkdədir. Əsərin hərfi mənada “Qara söz” kimi tərcümə edilməsi faktı ilə də üzləşirik. Əsərin belə adlandırılması düzgün deyil. “Qara” sözünün daşdığı funksiya çox olduğu üçün, qoşulduğu sözlərin də müxtəlif mənalar ifadə etməsinə xidmət edir. Məsələn, istər məkan adlarında, istərsə də şəxs adlarında “qara” sözünün işlənməsi ilə rastlaşırıq. Məkan kimi Qarabağ, Qarayazı, Qaratəhlə, şəxs adları kimi Qaraxan, Qarakişi, Qarakazım, Qaravəli və s. adlarda işlənməmiş “qara” çoxanlamlı, türkköklü iki komponentdən ibarət sözlərdir. Azərbaycan dilində (həmçinin başqa türk dillərində) “qara” sözünün mənasına baxdıqda rəng mənasını deyil, böyüklüyü, qalınlığı, sıxlığı, tündlüyü və s. əks etdirən mənada işlənməsi nəzərdən qaçmır. Məsələn, “Qarabağ” toponimi “böyük bağ”, “qalın bağ”, “sıx bağ” və s. mənalarını bildirir. Yaxud da “Qarayazı” termini. Qarayazı toponimi “böyük çöl” mənasını bildirir. Bu baxımdan, ədibin kitabının “Böyük söz” kimi təqdim edilməsi məqsədəuyğun olardı. Çünki, əsərin Azərbaycan oxucularına “Qara söz” kimi təqdim edilməsi estetik mənadan gözəl görünür. “Qara söz” kimi təqdim edilmə bəd sözlərdən ibarət olan kitab təsvirini oyadır.

Didaktik-allegorik ədəbi janrda olan kiçik ibrətəməz hekayələri, yəni pritchaları necə, hardan oxunması müəllifin qələmə aldığılarının anlaşılmasında problemlər yaratmır. Özündə mənəvi və dini anlamda nəsihət verən pritcha əsas ideyanın açılmasında müəllifin diqqəti ilə səciyyəyənlir, təhkiyə dili isə təsirli olması və kinayəliliyi ilə fərqlənir. S.S.Averintsev pritchanın xüsusiyyətlərini açıqlayaraq göstərmişdir:

- Xüsusi mövcudluğa malik olmur və yalnız müəyyən kontekstdə müəyyən şərtlərlə meydana gəlir.

- İnkişaf etmiş süjet hərəkətini vacib hesab etmir və sadə müqayisə səviyyəsində təcəssüm oluna bilər. Lakin bu halda pritça öz rəmzi səciyyəindən məhrum olmur.

- Məzmun baxımından pritça dərin “dini” və əxlaqi mövzulara meyil edir.

- Pritça yüksək kateqoriyalardan çıxış edir.

Əsərin kompozisiya quruluşu diqqəti xüsusi olaraq cəlb edir. 45 pritçadan ibarət əsər müasir dövr ədəbiyyatında rast gəldiyimiz hipertekstual əsərlərin quruluşunu yada salır. Abay Kunanbayevin qələmə almış olduğu nəsr əsərini mütaliə edərkən, əsərin mətnində quruluşun parçalanmasını müşahidə edirik. Əsərdəki mətnlər montaj prinsipi üzrə vahid bir tama çevrilmiş halda kiçik bitmiş fraqmentlər formasında qurulmuşdur. Kiçik bitmiş fraqmentlər özlərini bədii baxımdan stilistika ilə işlənmiş nəsr formasında ifadə edir.

Mütəfəkkirin ən aktual problemlərə dair fikirlərini əks etdirən əsərdə təhkiyənin qeyri-xətti təhkiyə üzrə inkişafını görürük. Təhkiyə hər hansı bir fraqment ilə başlanaraq, mövcud fraqmentlər çərçivəsində “davam etdirilir.” Qeyd edək ki, əsərin belə strukturda təqdimi əsərin məzmununa xələl gətirmir. Əsərdə verilmiş 45 pritça mənaca itmir. Fərqi yoxdur, istər əsərdəki “birinci söz”ü oxu, istər “otuzuncu söz” və ya da sonuncu, “qırx beşinci söz”ü oxu. Əsərdə əksini tapmış “söz”lərdə mənə itmir, əsərin əhəmiyyəti azalmır. Əsərin istənilən “söz”dən mütaliə edilməsi əsərə xələl gətirmir. Əsərdəki bir mətndən başqa mətnlərə keçidlər ensiklopedik hipertekst əsərini yada salır.

“Kapa cöz” əsərinin problematikası.

Abay Kunanbayevin qazax folkloru, poeziyasıyla sıx bağlı olan əsərinin əsas problematikası qazaxların tarixi problemlərinə işıq salmaqla yanaşı, din və mənəviyyat, dövlət və qanun, milli tərbiyə və dünyagörüşü də əks etdirir. “A. Kunanbayevin yaradıcılıq ideyalarının əsasında maarifçi görüşləri dayanır. Bir maarifçi kimi o, cəmiyyətin inkişafını, onun nicatını maariflənmədə görürdü. Çünki A. Kunanbayevin yaşadığı mühit nadanlıq və cəhalətin hökm sürdüyü ən qatı feodal-patriarxal mühit idi. Ona görə də demokratik ideyalar carçısı olan şair yeganə çarə kimi oxumağa, təhsilə üstünlük vermiş, bunun təbliğini ön plana çəkmişdir” [4, s.268].

Abay Kunanbayevin əsərinin qüdrətli alınması əsərin qələmə alınması dövrünün müəllifin ahıl dövrünə təsadüf etmişdir. Bu A.Kunanbayevin dünyanın bütün üzvlərini görüb, dərd və kədəri ilə üzleşmiş bir şəxs kimi hər şeyi dərinlən duymasından irəli gəlir. Müəllif özünəməxsus şəkildə mənəvi-əxlaqi, ictimai-siyasi, sosial-fəlsəfi düşüncələri əks etdirən pritçalarında ictimaiyyətin gerçəklikləri ilə bağlı hadisələri təhlil süzgəcindən keçirmişdir. Məsələn, “Altıncı söz”də müəllif “birlik” anlayışına aydınlıq gətirməyə cəhd etmişdir. A. Kunanbayev “birlik” anlayışının nə olması və birliyə necə nail ola biləcəklərindən xalqın xəbərdar ola bilməməsi amilini qabarda bilməsi ziyalı cəsarətindən xəbər verir. Müəllif millətinin birlik anlayışını düzgün başa düşmədiyini vurğulamaqla, özünəməxsus şəkildə birlik anlayışına aydınlıq gətirmişdir. Ədib qazax məsələsinə müraciət edərək fikrini izah edə bilmişdir: “qazax atalar sözündə deyilir: “Bacarığın başlanğıcı birlikdə, rifahın əsası əməkdədir” [3].

Əsərin problematikasında millətin tarixi gerçəkliyinin milli koloritinin yüksək peşəkarlıqla əksini tapması, müxtəlif mövzuların ibratəmiz nəticələri həmişə aktualıq kəsb etməkdədir. A.Kunanbayev qələmə almış olduğu pritçalarına fəlsəfi yanaşması ilə də diqqəti çəkir. Ətraf aləmi, idrak hadisələrini dərinlən anlaşılması üçün təbiət və cəmiyyət sirlərini dərinlən qavranılmasının zəruriliyinə də toxunur.

Keçmişin təsviri, çözülməmiş problemə aydınlıq gətirilməsi, dinə, elm və biliyə münasibəti də əsərin problematikasını əhatə etmişdir. Əsər həyatın qanunlarını dərk etmiş müdrik insanın təlimlərini əks etdirir: “Bir maarifçi kimi Abay ən çox rus mədəniyyətinə bağlı idi, oradan nümunə götürür və onu təbliğ edirdi. O özünün poeziyasında, fəlsəfi məzmun daşıyan “Qəkliyyə”sində (nəsihətlərində) rus mədəniyyəti və rus dilinin öyrənilməsini, rus xalqı ilə əlaqələrin möhkəmlənməsini günün ən vacib məsələsi kimi qaldırırdı” [4, s.12].

A.Kunanbayev pritçalarında elm, bilik, ana dili, həmçinin yabançı dillər, xüsusilə də rus dili haqqında düşüncələrini əks etdirə bilmişdir. Ədib pritçalarında millətin cəhalətindən qaynaqlanan kədərini doğma yurduna, xalqına olan sevgi ilə birləşdirməyə qadir ola bildi. Əsərdə təsvir edilən

feodal-patriarxal cəmiyyətin tənqidi, insan taleyi, insanın ləyaqət və şəxsiyyətin formalaşmasında əməyin, cəmiyyətin tərəqqisi üçün təhsilin, mədəniyyətin rolları haqqında düşüncələr onun yaradıcılığının ana xəttini təşkil etmişdir.

Əsərin “On yedinci sözündə biz müəllifin iradə, ürək və ağıl arasında gedən mübahisəni əks etdirməsi, insanın varlığı üçün lazım olan bu üçlüyün konkret olaraq onun şəxsiyyətini formalaşdırdığını vurğulayır. İradə, ürək və ağıl arasında gedən mübahisə, onların hansının vacib olmasını aydınlaşdırmaq üçün insanı əhatə edən aləmin amilləri haqqında məlumat toplusu olan biliyə müraciət etmələri müəllif tərəfindən istifadə edilən maraqlı ədəbi priyomdur. Müəllif istifadə etdiyi priyomla, iradənin “...mənsiz heç kim məqsədinə çata bilməz”, ağılın “sözü bir anda başa düşürəm”, ürəyin isə “mən insan varlığının hakimiyəm” [3, s.351] kimi fikirlərinə biliyin veridiyi cavab insanın keçdiyi həyat yolunu göz önündə canlandırmağa nail ola bilir. İradəyə “səndə güclə bərabər qəddarlıq var”, [3, s.352] ağıla “sən insanları eyni anda xeyir və şər yolu ilə apara bilirsən” [3, s.352] deyərək, onları bir yerdə birləşib, ürəyə tabe olmalarını tövsiyə edir. Bu tövsiyəsini qısa və aydın izahatla aydınlaşdırmağa da piritçada nail olur.

Mənəvi mədəniyyətin tərkib hissəsi olan əxlaq və əxlaqi dəyərləri müəllif əsərində insanların həyat tərzində, davranış və rəftarlarında açıqlamışdır. Abay Kunanbayev fikir və qayələrini, düşüncələrini əks etdirmişdir. Piritçalarda ədib ictimai-siyasi həyatın, islam dininin yayılması, islamın nicata yol tapması uğrunda mücadilə təsvir edilmişdir.

Allaha inam Abay Kunanbayevin yaradıcılığında özünü daim göstərməkdədir. Ədibin “xalq idarəolunmazdır. Yalnız qismətinə insan nankorluğu və lənətlər yazılanlar, bir də məğlubluğun acısını hələ dadmamış qaynar təbiətli gənclər bu yola qədəm qoya bilərlər” fikirlərini bildirərkən, mənfur əməllərdən insanların qorunması üçün duası özünü göstərir: “bu həqiqəti bilənləri isə Allah özü bundan qorusun” [1, s.167]. Abay Kunanbayev “Onuncu söz”də insanların Allahdan övlad istəmək kimi inamını da əks etdirir: “Bəziləri dua edərək, Allahdan övlad istəyirlər” [3, s.338].

“On üçüncü söz”də Abay Kunanbayev iman sahibi olmağı təbliğ edir. Ədib iman dedikdə məhz Tanrının şəriksiz varlığına, qüdrətli və qüsursuz olmasına iman gətirmək, peyğəmbərin Allahın yerdəki varlığı ilə vəhdəti haqqındakı təlimi kimi qəbul edib inanmaqdır. Müəllif imana sahib olmaq üçün iki şəraitin olması faktını da vurğulamışdır. A.Kunanbayevə görə, bunlardan birinin, imanın dərk edilərək, şüurlu olaraq qəbul edilməsidir, ikincisi isə, kitabdan oxuyub öyrəndikləri və molladan eşitdikləri arasında müqayisə apararaq, özünün çıxardığı nəticəyə əsaslanmasıdır. Abay Kunanbayevin iki cür etiqad növü olması faktına toxunması insanlar arasında dinin düzgün qavranılıb başa düşülməsinə yardımçı ola bilər: “Yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, etiqadın iki növü var- şüurlu və şüursuz, - üçüncü heç bir etiqad yoxdur” [3, s.344].

Ədib “İyirmi səkkizinci söz”də “... biz Allahın adilliyinə, qüsursuzluğuna və nöqsansızlığına inanaraq imana gəlib, inanırıq” [3, s.371] kimi fikirləri ilə Allahın varlığını qəbul etməsini təsdiqləyir.

Qiyamət günü haqqında ədibin düşüncələri “Otuz beşinci söz”də əksini tapmışdır: “Deyirlər, qiyamət günündə hacı, molla, sufi, seyid və comərdlərin hamısı ilahinin hüsurunda dayanacaq” [3, s.383]. Ulu Yaradanın qiyamət günü ünvanladığı sual həyat və ölüm arasındakı dilemmaya aydınlıq gətirir: “Sizə həyat vermişdim. Onu nəyə sərf etdiniz? Sizə var-dövlət vermişdim. Onu nəyə işlətdiniz? Siz gələcək həyat qayğıları ilə pərdələnmişdiniz. Amma əslində bütün öz həyatınızı siz yalana həsr etmişiniz” [3, s. 383].

Abay Kunanbayev fikirlərinin təsir gücünü artırmaq məqsədilə aqillərin dedikləri fikirlərə də istinad etmişdir. O, “On doqquzuncu söz”də öyrənmək istəməyən insanlar haqqında söylədiyi fikirlərdə aqillərin fikirlərinə istinad edir: “Bir aqil belə demiş: “Səni anlamayan insanlara deməkdənsə, donuzları yedizdirmək daha yaxşıdır. Heç olmasa onun piyi artar” [3, s.353].

“Kapa cəz” əsərinin bədii dili.

Ədibin əsərində istifadə etdiyi bədii ifadə və təsvir vasitələri diqqətdən yayınmır. Müəllif əsərin emosionallığını, təsir gücünü artırmaq məqsədilə bədii vasitələrə müraciət etmişdir. Abay Kunanbayevin əsərində fikirlərinin emosional təsirini artırmaq üçün tez-tez bədii suallara müraciət etməsi faktı ilə üzləşirik. Müəllifin verdiyi sualların cavabı tələb olunmadığından, cavabsız qalır.

Məsələn, “Birinci söz”də “Biliyimi artırmaq mı? Nə bilik verməyə, nə də ki, almağa bir kimsə var, kimin üçün onu püxtələşdirmək gerek? Xalqsız həyat da yoxdur. Bahalı parçaları səhraya sərrib, yanında əlində arşın oturmağın nə xeyiri var? [3, s.319] Ədibin cavabsız suallarının cavabı cümlədən aydın olur.

Abay Kunanbayevin “Böyük söz” əsərində müəyyən bir fikrini birbaşa mənada deyil, dolayı yolla ifadə etməsini görürük. Müəllifin kinayəyə, yəni ironiyaya müraciət etməsi onun pritçalarına xələl gətirmir. Əsərin “İyirmi birinci söz”ündə müəllif özündən razı insanların bu cür düşünmələrini ifşa etməyə nail ola bilir. Onları iki qrupa ayırmaqla vurğulayır: “bunlaradn birini qürur, digərini isə lovğalıq adlandırmaq”.

Abay Kunanbayev lövğa adlandırdığı insanların daxili aləm və xüsusiyyətlərini ironik şəkildə açıqlaya bilir. Lovğa inasları üç qrupa ayıraraq, onlar arasındakı fərqlərə aydınlıq gətirərək, onları üç qismə ayırır. Məhz lovğa insanların ədib tərəfindən üç qismə ayrılması, həmin insanlara müəllifin ironik münasibətini əks etdirir. El-oba içərisində, ailələrində təriflənməsini özlərinin həyat kredosuna çevirən insanlar ironik şəkildə oxucuya təqdim edilmişdir: “Əsl lovğalıq məhz budur və bu azara tutulanlar üç cür olurlar. Birincilər yadları da heyrətə gətirə bilən tərif həvəskarlarıdır. Bu növ lovğalar axmaq olsalar da, hər halda insandırlar. İkincilər tərifə can atır ki, öz xalqı içində seçilsin. Belələri sözün tam mənasında axmaq adlandırılıla bilsə də, tam adam adlandırılıla bilməz. Üçüncülər görməmiş kimi, hətta öz evlərində də təriflərə susayır. Belələri isə, şühəsiz, əsl başdanxarablardır. Bir şey maraqlıdır: düşmən yanında gözəçarpan olmağa cəhd edənlər son nəticədə öz xalqının içində şöhrət qazanırlar. Xalqının hörmətini qazanmağa can atanlar isə yalnız öz həmtayfalarından tərif diləyirlər. Yaxun qohumlar arasında nə etdiyini lovğa özü yaxşı bilir və aydın məsələdir ki, özünü göyün yeddinci qatına qaldırır” [1, s.189].

Abay Kunanbayevin yaradıcılığında bədii ifadə vasitələrindən olan təzadə (antiteza) müraciət edilməsini də müşahidə edirik. A. Kunanbayev bir-birilərinə əks olan vəziyyətləri qarşılaşdırmaqla fikirlərinə aydınlıq gətirməyə cəhd etmişdir. Məsələn, “On dördüncü söz”də “ürəkli” və “ürəksiz” anlayışlarını qarşılaşdırmaqla təzad yaratmışdır. Ədibin təzadla fikrini izah etməsi faktını “On beşinci söz”də də müşahidə etmək olur. Burada ədib ağıllı və axmaq anlayışlarını qarşılaşdıraraq antiteza yarada bilir. Müəllif özü bu iki məfhum arasında əsas bir fərq olması amilinə də toxunmuşdur: “Məncə, ağıllı və axmaq insanlar arsında əsas bir fərq var: ağıllı adam- insandır... Belə insan, faydalı işlərə meyil edər, gördüyü işlərdən zövq alır, köhnə xatirələrini danışanda belə anladığını danışar, bunlardan zövq alaraq yaşadığı ömürə görə təssüflənməz.

Axmaq adam isə həyatda öz yerini heç cür tapa bilmir. O, dəyərsiz və mənasız işlərə maraq edər, ömrünün gözəl anlarını və qiymətli vaxtlarını boş-boşuna keçirər, ömrünü faydasız yaşayar, bir gün ayılar ki, gəncliyi ötüb keçib, ömrün ən yaxşı illəri it oynatmaqla keçir, qocalıq isə acı təəssüflə dolur” [3, s.348].

A.Kunanbayev “Böyük söz” əsərində fikirlərini açıqlamaq üçün atalar sözlərinə müraciət etməsi ilə də diqqəti cəlb edir. Əsərdə “Yarım gün ömrün qalıbsa, bir günlük azuqə topla”, “Kasıba doğma atası da yüküdür”; “Mal-qara candan əzizdir”; “Varlının üzü ağ, kasıbın üzü qaradır”; “İgid və qurd qarnını yolda doyurur”; “Səxavətlinin düşməni olmaz”; “Alan əl verməyi də öyrənir”, “Varlımı saymayan, Allahı da saymaz”, “Acsan, ehsan verilən yerə cum”, “Balıq olmayan gölün sahilində, mərhəmət olmayan aulda yaşama” [1, s.173], “Yüz gün axta dəvə kimi dolanmaqdaysa, bir gün əsl nər kimi yaşamaq yaxşıdır” [3, s.373] kimi atalar sözləri işlənmişdir. Əsərdə müəllif xalq məsəllərinə də müraciət etmişdir: “Sənət başlanğıcını birlikdən, var-dövlət başlanğıcı həyatdan alır” [1, s.174].

Abay Kunanbayevin qələmə aldığı nəsr əsərində diqqəti çəkən məqamlardan biri də Məhəmməd peyğəmbər əleyhissalamın hədisləri və atalar sözləri arasında müqayisənin verilməsidir. “Otuz altıncı söz”də belə müqayisə diqqəti cəlb edir: “Məhəmməd peyğəmbər əleyhissalamın hədislərində deyilir ki, “abırı olmayanın imanı da olmaz”. Qazax atalar sözlərindən biri isə belədir: “Utanmağı bacaran etibarlı olmağı da bacarır” [1, s.211]. Vurğulamaq lazımdır ki, Abay Kunanbayev istər qələmə aldığı nəsr əsərində, istərsə də yaradıcılığında Məhəmməd peyğəmbərin müdrik kəlamlarına tez-tez müraciət edərək, müqayisələr aparmağa nail ola bilmişdir.

Maraqlı məqam odur ki, hadisə və ya əhvalatlar həm müəllifin şahidliyi yolu ilə verilir, həm də rəvayət şəklində söylənilir. Bəllidir ki, hadisənin rəvayət şəklində nəql edilməsi daha çox nağıl və dastanlar üçün səciyyəvi xüsusiyyətdir.

Nəticə / Conclusion

Söz sənətinin dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi qüdrətli söz ustadı Abay Kunanbayevin 45 pritiçasını mütaliə etdikcə, xalqını olduğu kimi sevən, millətinin taleyindən narahat olub onu düşünən müəllifin vətəndaş obrazını da görürük. Müəllif qələmə aldığı əsərlərində tərənnüm və ya təsvir edilən hadisə və ya əhvalatların bilavasitə iştirakçısı kimi çıxış etmişdir. Əbədiyyət qazanmış ədib özündən sonra Abay məktəbini yaratmağa nail ola bilir. A.Kunanbayev bir sənətkar kimi ədəbiyyatda tarixi mərhələyə imza ataraq, klassik simalardan birinə çevrilib.

Ədəbiyyat / References

1. ABAY / Tərt. ed.: F.Dursunova. – Bakı: Mütərcim, 2017.
2. Abay Kunanbayevin birinci “Qara sözü”. <https://modern.az/az/news/223968>
3. Абай Кунуабаев. Собрание сочинений в одном томе. Стихотворения, поэмы, проза. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1954.
4. Elman Quliyev. Türk xalqları ədəbiyyatı. Abay Kunanbayev. Bakı: Qismət, 2009.
5. Pənah Xəlilov. Ön söz əvəzi / ABAY / Tərt. ed.: F.Dursunova. Bakı: Mütərcim, 2017.

Жанровые особенности, проблематика и художественный язык произведения Абая Кунанбаева “Книга слов”

Салида Шарифова

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: sharifovalida@rambler.ru

Резюме. Поэт, писатель, композитор и общественный деятель Абай Кунанбаев пропагандировал просвещенный либеральный ислам посредством своего творчества, обогащающегося русской и западной культурой. В его творчестве отражаются основные национально-политические идеи народа Казахстана.

Следует отметить, что перевод названия произведения Абая Кунанбаева “Книга слов” (“Черное слово”) на иностранные языки носит спорный характер. Несмотря на то, что произведение, написанное писателем в конце его жизненного пути, на казахском языке называется “Черное слово”, мы встречаем, что в азербайджанской литературе оно представлено под разными наименованиями. Следует отметить, “Книга слов” (“Черное слово”) известно под такими наименованиями как “Кара соз”, “Аклийя”, “Таклийя”, “Беюк соз”, “Ибратамиз созлер” и так далее.

Особое внимание привлекает структура произведения. Работа состоит из 45 притч, и по структуре произведение может быть отнесено к гипертекстовым произведениям, часто встречающимся в современной литературе. Так, вне зависимости от того, с какой части “Книги слов” начинаешь чтение, художественный смысл и содержание не теряют своей ценности.

Ключевые слова: казахская письменная литература, Абай Кунанбаев, “Книга слов” (“Черное слово”), проза, притча, философский трактат, жанр, гипертекст